

8. Press release " Foreign direct investment in the region as of 31 December 2012" [electronic resource]. - Mode of access: http://www.poltavastat.gov.ua/main/all_page/press/2013.

9. "The program to attract investments in the development of Poltava region by 2015" [electronic resource]. - Mode of access: <http://www.investinpoltava.gov.ua/db/files/proginvest.pdf>.

Надійшла 10.02.2014; рецензент: д. е. н. Птащенко Л. О.

УДК 911.338(447)

І. Є. ЖУРБА

Хмельницький національний університет

ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНІ ЗАСАДИ РАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Розкрито теоретико-методологічні засади раціонального природокористування у регіоні, розкрито сутність природокористування як економічної категорії. Проведено економіко-географічно характеристику природних ресурсів Хмельницької області, дано аналіз компонентно-функціональної та територіально-функціональної структури природно-ресурсного потенціалу Хмельниччини.

Ключові слова: природокористування, територіальна структура, природно-ресурсний потенціал, рекреаційні ресурси.

I. Y. ZHURBA

Khmelnitskiy national university

ECONOMIC AND GEOGRAPHIC BASES OF RATIONAL NATURE MANAGEMENT KHMELNITSKY REGION

Reveals the theoretical and methodological foundations of rational nature management in the region, reveals the essence of nature as an economic category. This article deals with a modern vision, which is that it is viewed as a totality of all forms of using natural resources and actions of society aimed at restoration and conservation. Made an economic and geographic characteristics of natural resources Khmelnytsky region, an analysis of component and functional, territorial and functional structure of the natural resource potential interest. Based on the valuation of quantitative and qualitative parameters of natural resources by the author found that the structure of the natural resources of Khmelnytsky region dominated land resources.

Keywords: nature management, territorial structure, natural resource potential and recreational resources.

Постановка проблеми. У процесі переходу економіки України до ринкових відносин посилюється увага до наукового обґрунтування територіальної організації суспільства, передусім, досягнення комплексного економічного і соціального розвитку країни загалом і окремих її регіонів. Такий розвиток передбачає досягнення раціональних параметрів природокористування, поліпшення якості довкілля. У зв'язку з цим посилюється увага до вивчення сучасного стану природокористування в окремих регіонах країни для наукового обґрунтування господарської діяльності, яка забезпечувала б динамічну рівновагу регіональних геосистем у нових умовах господарювання. Особливо актуальною при цьому є оцінка природно-ресурсного потенціалу (ПРП) регіону, виявлення ефективності його використання у різних галузях, розробка механізму управління природокористуванням. Не менш важливим є також встановлення відповідності структури господарського комплексу регіону, його природно-ресурсного потенціалу, виявлення співвідношення між екстенсивним та інтенсивним використанням природних ресурсів та ін.

Аналіз останніх публікацій. Окремим аспектам даної проблеми присвячено наукові дослідження В.О.Анучіна, Г.О.Бачинського, І.О.Горленко, Ю.Д.Дмитревського, Ф.Д.Заставного, О.В.Заставецької, М.Г.Ігнатенка, І.В.Комара, І.П.Ковальчука, І.Ю.Левицького, О.М.Маринича, О.О.Мінца, Ю.П.Михайлова, М.М.Паламарчука, В.М.Пашенка, М.Д. Пістуна, В.С.Преображенського, В.П.Руденка, Л.Г.Руденка, П.О.Сухого, П.Г.Шищенка, О.І.Шаблія, Т.Є.Ясюк.

Водночас багато питань економіко-географічних досліджень ПРП на рівні адміністративних районів та областей залишаються недостатньо розробленими. Зокрема, подальшої уваги географів та економістів вимагають питання вдосконалення механізму природокористування і природоохоронної діяльності на рівні регіону; відсутність єдиного підходу до кількісної оцінки ПРП; недостатня вивченість компонентної структури інтегрального ПРП обласних регіонів, його географічної різноманітності; системних досліджень економічної ефективності природокористування у різних галузях і регіонах України. Зважаючи на необхідність реструктуризації регіональних господарських комплексів виникає особлива потреба у обґрунтуванні теоретичних та прикладних засад природокористування в обласних регіонах, яка є головними об'єктами реалізації регіональної політики на сучасному етапі трансформації суспільних відносин.

Мета дослідження. Дослідити теоретико-методологічні засади раціонального природокористування у Хмельницькій області.

Виклад основного матеріалу. У роботі розкрито сутність природокористування як динамічної

категорії. Сучасне бачення його змісту полягає у тому, що воно розглядається, як сукупність усіх форм використання природно-ресурсного потенціалу та дії суспільства, спрямовані на відтворення та охорону природи. Воно може бути раціональним, коли спрямоване на забезпечення матеріальних благ і сприятливих умов життєдіяльності людей, і нераціональним, коли призводить до забруднення довкілля і виснаження природних ресурсів.

Кризові процеси, які охопили економіку України у кінці ХХ – на початку ХХІ ст., посилили нераціональне природокористування. Воно виявилось, передусім, у необґрунтовано високому споживанні окремих видів ресурсів з метою короточасної наживи, загостренні еколого-економічних проблем у всіх регіонах країни. Становлення відносин раціонального природокористування у перехідному суспільстві ілюструє таблиця 1.

В умовах трансформації суспільних відносин і проведення нової регіональної політики необхідна зміна пріоритетів у сфері раціонального природокористування. Вони повинні виходити із необхідності комплексного економічного і соціального розвитку регіонів, передусім адміністративних областей [1, 2].

Було проведено економіко-географічну характеристику природних ресурсів Хмельницької області, дано аналіз компонентно-функціональної та територіально-функціональної структури природно-ресурсного потенціалу Хмельниччини. На основі вартісної оцінки кількісних і якісних параметрів природних ресурсів встановлено, що у структурі ПРП Хмельницької області переважають земельні ресурси (табл. 2). У їх структурі провідне місце займають сільськогосподарські угіддя (79,0% вартості), а в них – орні землі (82,4% вартості).

Таблиця 1

Становлення відносин раціонального природокористування в перехідному суспільстві

Етапи формування і розвитку системи	Динаміка якісних характеристик системи	Ступінь екологізації наукових знань.
Перехідний період створення основ раціонального природокористування	Перехід у виробничій сфері з акцентом на інтенсивний шлях використання природних ресурсів, подолання елементів хижацької експлуатації природних ресурсів, споживацький підхід до природи і зародження бережливого — господарського відношення до неї, практичні заходи по обліку еколого-економічної ролі природних факторів в розширеному відтворенні умов життєдіяльності людей, виділення коштів на першочергові природоохоронні заходи, встановлення матеріально-технічної бази екологічної інфраструктури.	Усвідомлення суспільної необхідності регулювання відносин суспільства з природою, розробка окремих фрагментів раціоналізації природокористування, його наукових передумов і принципів.
Становлення процесу раціонального природокористування	Зміцнення і розвиток суспільних форм природоохоронної діяльності всіх секторів народного господарства, становлення системи свідомого регулювання відносин виробничого ресурсоспоживання, управління ланками природоохоронної інфраструктури.	Розробка загальних основ навчання про механізм раціонального природокористування.
Оптимізація виробничого природокористування і природоохоронної діяльності	Активізація природоохоронної діяльності в умовах інтенсивного розвитку продуктивних сил і прискорення НТП, розробка ресурсозберігаючого механізму сталого розвитку на основі розширеного оперативного простору і повноти реалізації економічних і екологічних законів. Пріоритетний характер комплексного вирішення проблем створенні відтворюючих умов життєдіяльності людини за рахунок ефективного виробничого природокористування і поліпшення природоохоронної діяльності. Створення екологічних систем всіх галузей виробництва і екологізованої системи виробничих відносин, повне забезпечення принципу відповідності екологізації продуктивних сил, виробничих відносин і людського мислення.	Поява цілісної теорії сталого розвитку раціоналізації природокористування на основі виявлення і концептуальної реалізації інтегральних соціально-екологічних законів і закономірностей. Функціонуванні та розвиток взаємовідносин природи і суспільства. Відтворення механізму гармонізації відносин природокористування на шляху реалізації екологізованої природогосподарської системи.

Хмельницька область має високі показники землезабезпеченості: в розрахунку на одного жителя припадає 1,3 га сільськогосподарських угідь і 0,84 га ріллі. Вартість земель області становить 4,3% від вартості землі в Україні (площа області займає 3,2% площі країни), що свідчить про наявність в області високопродуктивних земель, які є основою для високотоварного сільського господарства. Найвищу вартість мають землі в південній і центральній частині області. Мінеральні ресурси (1,3 вартості ПРП) представлені нерудними корисними копалинами – природною будівельною сировиною (вапняками, пісковиками, мергелями, гіпсом, крейдою, глиною, піском та інші), мають повсюдне розміщення і є сировиною для будівництва. Лісові ресурси в області не забезпечують розширеного лісостроювання через недостатню лісистість (14%), переважання молодих і середньовікових насаджень (79,5%) у віковій структурі лісів.

Загальний запас насаджень становить 47,3 млн м³, вони переважно мають водо-, ґрунто-, вітрозахисне і рекреаційне значення. Природно-рекреаційні ресурси (лісові, водні, кліматичні, ландшафтні та ін.) на території області досить значні і займають друге місце, вони оцінюються у 1983,3 млн грн. Тут знаходиться понад 100 джерел лікувальних мінеральних вод, багато з яких мають всеукраїнське значення. Рекреаційні цінності мають 35 природних заповідних об'єктів (12,0% від їх загальної кількості в Україні), вони складають 99% рекреаційного потенціалу в області. Найбільша концентрація природних рекреаційних ресурсів у південній частині області (Придністров'ї), в межах якої розміщені Національний парк «Товтри», Дністровське водосховище, дубово-букові ліси, мінеральні джерела та ін. Водні ресурси займають п'яте місце за вартістю у структурі ПРП (див. табл. 2). Це свідчить про значні можливості розвитку в області водогосподарських комплексів, які мають виробничу і рекреаційну спеціалізацію [3, 4].

Таблиця 2

Компонентна структура ПРП Хмельницької області

Види ресурсів	Потенціал ресурсів, млн грн.	Частка кожного виду в інтегральному ПРП, %
Мінеральні	170,6	1,3
Водні	154,2	1,2
Земельні	10214,5	79,0
Лісові	401,8	3,2
Природно-рекреаційні	1983,3	15,3
Всього	12924,4	100,0

Вивчення обсягів і компонентної структури ПРП у розрізі адміністративних районів Хмельницької області дало змогу виділити форми територіального зосередження ПРП – внутрішньообласні природно-ресурсні райони. Основними критеріями їх виділення є величина концентрації ПРП та коефіцієнти подібності структур. Нами виділено 9 природно-ресурсних районів: Північний, Південний, Південно-Західний, Північно-Східний, Північно-Західний, Центральний, Східний, Північно-Східний (див. табл. 3). У всіх цих районах, як вже було сказано, провідне місце у структурі ПРП займають земельні ресурси, однак частка та рівень забезпеченості є неоднаковим. Найвищі обсяги ПРП загалом і в розрахунку на одну людину має Центральний район (див. рис. 1, табл. 3). Тут зосереджено 18,6% обсягу загальнообласного ПРП (частка району від площі області 20,5%), показник ресурсозабезпеченості становить 5,3 тисяч гривень в розрахунку на одну людину (в середньому в області – 11,2 тис. грн) при переважаючій частці земельних ресурсів (92,8%), дещо виділяються лісові та водні; запаси мінеральної сировини незначні – є невеликі поклади гранітів, будівельного піску.

Таблиця 3

Компонентно-територіальна структура природно-ресурсного потенціалу Хмельницької області

Ресурси	Інтегральні райони																			
	Північно-Західний		Північний		Північно-Східний		Західний		Центральний		Східний		Південно-Східний		Південно-Західний		Південний		Хмельницька область	
	а	б	а	б	а	б	а	б	а	б	а	б	а	б	а	б	а	б	а	б
Мінеральні	1,7	0,2	0,7	0,2	1,3	0,2	1,1	0,3	6,3	0,4	1,1	0,1	5,6	0,6	3,5	0,3	78,7	7,2	100	1,3
Водні	20,3	2,3	9,1	2,1	10,8	1,7	4,5	1,1	22,4	1,4	15,4	1,5	6,8	0,7	6,7	0,5	4,0	0,3	100	1,2
Земельні	12,7	94,5	5,3	81,0	7,9	81,0	5,9	96,3	21,8	92,8	14,3	92,7	13,9	90,6	10,9	59,8	7,3	40,4	100	79,0
Лісові	2,8	0,8	14,9	9,0	4,2	1,7	2,2	1,4	18,7	3,1	10,4	2,7	20,4	5,2	9,8	2,1	16,6	3,7	100	3,2
Природно-рекреаційні	1,5	2,2	2,6	7,7	7,8	15,4	0,4	0,9	2,7	2,3	2,4	3,0	2,3	2,9	35,0	37,3	45,3	48,4	100	15,3
Інтегральний потенціал	10,6	100	5,1	100	7,7	100	4,8	100	18,6	100	12,2	100	12,1	100	14,5	100	14,4	100	100	100

Подібну структуру ПРП має і Західний район, але у ньому ще вищою є частка земельних ресурсів, обсяги ПРП та показники ресурсозабезпеченості тут значно менші, ніж у попередньому районі, із корисних копалин є поклади цегельно-черепичної сировини, торфу, які мають місцеве значення. Подальший розвиток району пов'язаний із раціональним використанням земельних ресурсів та мінеральних вод. Північно-Західний район відноситься до середньоабезпечених природними ресурсами. Крім земельних, тут виділяються водні ресурси (див. рис. 1) [4, 5].

За забезпеченістю ними в розрахунку на одну людину район займає перше місце в області, але тут практично немає власної мінерально-сировинної бази, бідні й інші ресурси. Північний район, крім земельних, багатий на лісові та водні ресурси, які становлять відповідно 9,0 і 7,9% в структурі ПРП. Мінерально-сировинна база представлена родовищами будівельних та кварцевих пісків, а також цегельно-черепичною сировиною, при порівняно невеликих обсягах ПРП. Район відноситься до найбільш ресурсозабезпечених в області (в розрахунку на одну людину ПРП становить 18,5 тис. грн). Північно-Східний район відзначається багатими земельними і рекреаційними ресурсами. Останні представлені

родоновими мінеральними водами, землями природоохоронного і рекреаційного призначення, лісами для відпочинку та лікарською сировиною. Мінерально-сировинні поклади характеризуються значними запасами будівельного каміння (гранітами), первинних каолінів, лікувальних грязей. Східний район – середньозабезпечений в області ресурсами. Це, передусім, земельні, а також рекреаційні, лісові та водні. Із корисних копалин є поклади цегельно-черепичної сировини і гранітів. Південно-Західний і Південний райони мають високу частку рекреаційних ресурсів (відповідно 37,3 і 48,4%) у структурі ПРП. На їх території знаходиться найбільше природно-заповідних об'єктів, джерел мінеральних вод, що зумовлює розвиток рекреаційного природокористування. Є також значні запаси мінеральних ресурсів – це, перш за все, цементно-карбонатна сировина, гіпси та вапняки. Район мають також сприятливі ґрунтово-кліматичні ресурси для вирощування різноманітних сільськогосподарських культур, а Південний район ще й виноградарство. Подібну до цих районів структуру ПРП має і Південно-Східний район. У ньому дещо вищою є частка земельних і лісових, а нижчою – рекреаційних ресурсів.

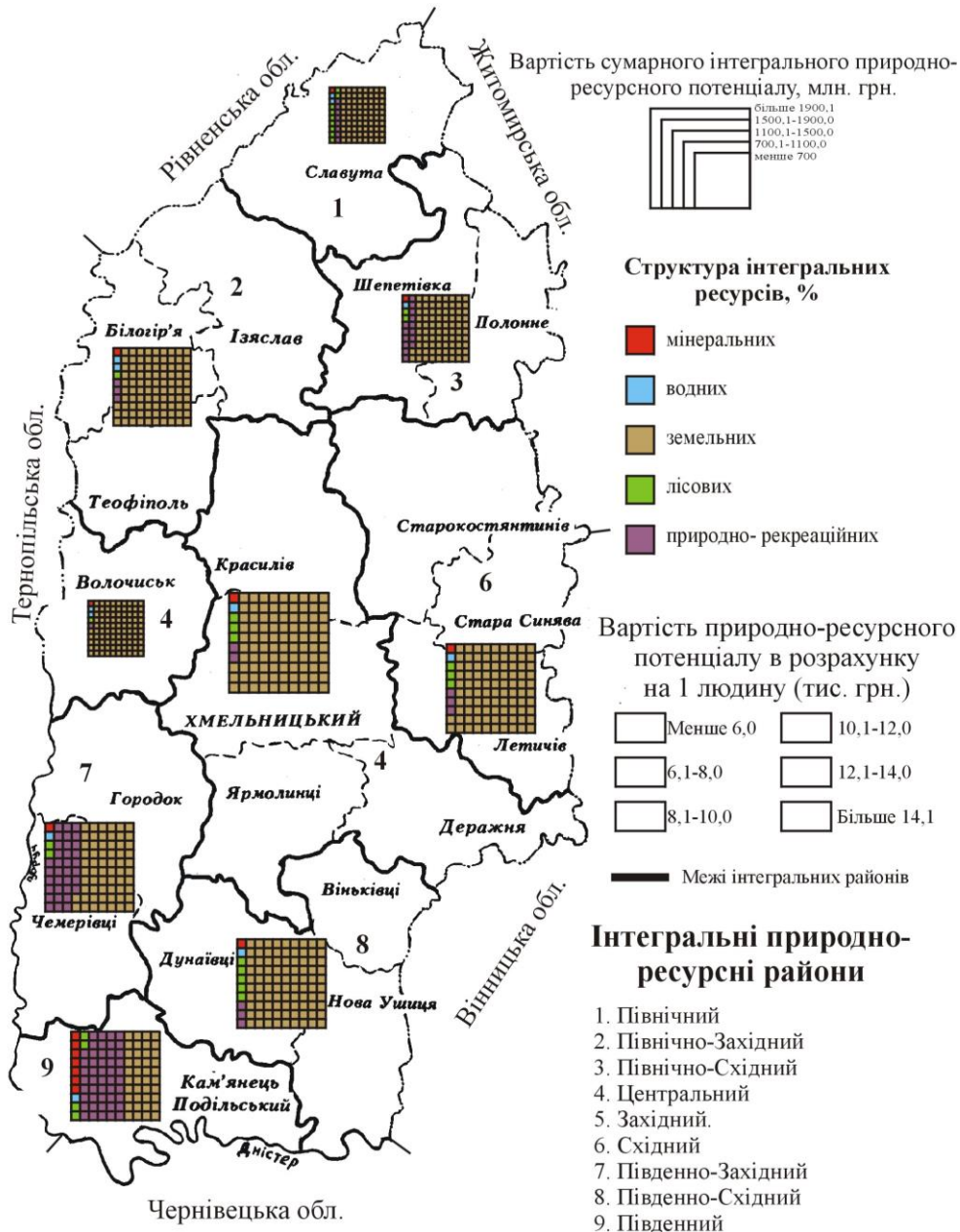

Рис. 1. Територіальна структура інтегрального природно-ресурсного потенціалу Хмельницької області (розроблено автором)

Виділення цих районів дало можливість визначити шляхи найбільш оптимального природокористування у різних регіонах області, зважаючи на суспільно- та природно-географічні відмінності, передусім наявний ПРП та структуру локальних соціально-економічних комплексів, сучасну еколого-економічну ситуацію у них [1–5].

Висновок. Базуючись на результатах проведеного економіко-географічного аналізу природно-ресурсного потенціалу Хмельницької області, можна зробити такі висновки:

1. Для наукового обґрунтування напрямів раціонального природокористування у регіоні важливо здійснити економіко-географічну оцінку ПРП, вивчено компонентно-функціональну і територіально-функціональну структуру ПРП, виявлено сучасний стан природокористування.

2. На основі здійснення вартісної оцінки кожного виду природних ресурсів у межах адміністративних районів Хмельницької області виявлено провідну роль земельних, водних та рекреаційних ресурсів, показано місце мінеральних та лісових ресурсів у ПРП регіону.

3. Дослідження просторової диференціації ПРП області дозволило виявити природно-ресурсні райони, які відрізняються між собою за співвідношенням ресурсів у інтегральному ПРП за обсягами і продуктивністю кожного з видів ресурсів. Для кожного району властиві різні напрямки природокористування та його ефективність.

Література

1. Журба І.Є. Соціально-економічна ситуація на Хмельниччині: стан та основні проблеми / І.Є. Журба // Вісник Технологічного університету Поділля. — Хмельницький, 2001. — № 2.

2. Журба І.Є. Наукові основи раціонального природокористування в умовах трансформації економічних відносин / І.Є. Журба // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Географія. — Тернопіль, 2001. — № 1.

3. Журба І.Є. Оцінка земельно-ресурсного потенціалу Хмельницької області та економічна ефективність його використання / І.Є. Журба // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Географія. — Тернопіль, 2000. — № 1.

4. Журба І.Є. Територіальна диференціація та ефективність використання природно-ресурсного потенціалу Хмельницької області / І.Є. Журба // Вісник Технологічного університету Поділля. — Хмельницький, 2003. — № 6.

5. Журба І.Є. Сучасна концепція переходу України до сталого розвитку через призму праць академіка С. Рудницького / І.Є. Журба // Тези Другої всеукраїнської методичної конференції [“Історія Української географії та картографії: проблеми і перспективи”]. — Тернопіль, 2004. — С. 137–145.

References

1. Zhurba I.Ye. Sotsialno-ekonomichna sytuatsiia na Khmelnychchyni: stan ta osnovni problemy. Visnyk Tekhnolohichnoho universytetu Podillia. Khmelnytskyi, 2001. Issue 2.

2. Zhurba I.Ye. Naukovi osnovy ratsionalnoho pryrodokorystuvannia v umovakh transformatsii ekonomichnykh vidnosyn. Naukovi zapysky Ternopils'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Heohrafiia. Ternopil, 2001. Issue 1.

3. Zhurba I.Ye. Otsinka zemelno-resursnoho potentsialu Khmelnytskoi oblasti ta ekonomichna efektyvnist yoho vykorystannia. Naukovi zapysky Ternopils'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Heohrafiia. Ternopil, 2000. Issue 1.

4. Zhurba I.Ye. Terytorialna dyferentsiatsiia ta efektyvnist vykorystannia pryrodno-resursnoho potentsialu Khmelnytskoi oblasti. Visnyk Tekhnolohichnoho universytetu Podillia. Khmelnytskyi, 2003. Issue 6.

5. Zhurba I.Ye. Suchasna kontseptsiiia perekhodu Ukrainy do staloho rozvytku cherez pryzmu prats akademika S. Rudnytskoho. Tezy Druhoi vseukrainskoi metodychnoi konferentsii “Istoriia Ukrainskoi heohrafiia ta kartohrafiia: problemy i perspektyvy”. Ternopil. 2004. S. 137–145.

Надійшла 10.02.2014; статтю представляє д. е. н. Журба І. Є.